

Oponentský posudek habilitační práce Mgr. Aleny Bohunické, Ph.D.,

Metaforika činnostného aspektu jazyka

Práce, kterou paní doktorka Alena Bohunická předkládá k habilitačnímu řízení, navazuje svým zaměřením na knihu, již vydala nedlouho před ní: obě svým titulem naznačují, že v nich autorka zúročila mnohaleté bádání v oblasti široce chápané metaforologie. První, *Variety metafor* (2013), se k metafoře vztahuje širě, obecněji a s orientací na několik jejích zásadních aspektů, druhá, *Metaforika činnostného aspektu jazyka* (2014), naznačuje zacílení konkrétnější. První publikace je komplexním pojednáním, uvádějícím zkoumání metafor do četných kontextů v rámci různých lingvistických koncepcí, zejména však s ukotvením do kognitivní lingvistiky a kritické analýzy diskursu. Autorka s velkou erudicí i originalitou tyto (i jiné) kontexty propojuje, zajímavě teoreticky argumentuje a své bádání opírá o empirické výzkumy i práci s bohatým textovým materiálem: vychází při tom především z komunikační sféry mediálně vedeného politického diskursu, z publicistiky v širokém smyslu slova a také z diskursu reklamy. Na tomto materiálu (podávajícím mj. zajímavé svědectví např. o nedávné slovenské politické scéně a veřejném životě) ukazuje velmi přesvědčivě jak „diskurzotvornou sílu“ metafor a jejich persvazivní potencialitu, tak vhodnost metodologických nástrojů, které při své analýze používá. Argumentaci tak může opřít o velmi solidní základy.

Jak je patrné, autorka ve svém zkoumání bere ohled nejen na ten typ metafor, která se podílí na procesech pojmotvorných (v lakoffovsko-johnsonovském smyslu slova), ale i na tu a ty podoby metafor, které podstatně utvářejí povahu diskursu v nejširších souvislostech.

Knihu předkládanou nyní k posouzení, aby doložila habilitantčinu odbornou kompetenci, je dobré (třebaže ne nezbytně nutné) vidět v tomto kontextu, tj. jako pokračování práce předchozí: uskutečňuje se v ní jednak bádání věnované metaforickým konceptualizacím jazyka – to v návaznosti na první kapitolu *Variet* (srov. zejm. subkapitolu *Metafora a poznávanie – metafor jazyka*), jednak zároveň i zkoumání metafor s ohledem na její diskurzotvornost, a ovšem na její pragmatické aspekty v nejširším smyslu slova; o nich se pojednává už ve třetí kapitole *Variet*. Obě tato témata (nebo snad jde o témata tři?) jsou propojena v nové knize o „metaforice činnostního aspektu jazyka“.

Podle slov samé autorky její studie vychází z reflexe lingvistického instrumentalismu. Jednoduše řečeno se tedy zabývá velmi početnými a rozrůzněnými koncepcemi jazyka, v jejichž centru stojí metafora JAZYK JE NÁSTROJ. Ta ovšem implikuje mnoho teoreticky (a ovšem i filosoficky) podstatných skutečností: předpokládá to určité pojetí člověka a jeho vztahu ke světu (karteziánské subjekto-objektové, a ovšem v jiném ohledu také účelové,

pragmatické), konceptualizaci jazyka jako materiální entity, věci (tj. jeho „reifikaci“), tradiční „transferové“ nebo „potrubní“ chápání komunikace apod. Zásadní je zde ovšem konceptualizace jazyka v perspektivě účelu, která bývá ve své teoreticky nejpropracovanější formě spojována zejména s Pražskou školou. Autorka však ve výkladu naráží na mnoho zajímavých korespondencí: chápání jazyka jako nástroje (záměrně zdokonalovaného a tříbeného), jaké známe od členů Pražské školy, nachází např. v rozvinuté nástrojové metafoře jazyka už v Platonově Kratylovi. Je jasné, že každá metafora jistě aspekty daného fenoménu vyzvedává (resp. absolutizuje) a jiné skrývá, potlačuje či bagatelizuje; stoupenci jazykového instrumentalismu (*eo ipso* funkční lingvistiky) neřídka dokonce odmítají vidět, že v základě jejich pojetí jazyka stojí metafora (jazyka jako nástroje), tj. že jde pouze jeden z možných náhledů na jazyk. Humboldt, a ovšem Heidegger, Gadamer, Arendtová a jiní přesvědčivě ukazují, že reifikace a instrumentalizace jazyka (a dodejme, že nejen jazyka) zakrývá mnoho zásadního z jeho podstaty – a že právě toto silné paradigma ovládlo na dlouhou dobu evropský myšlenkový prostor (a že to může mít v mnoha ohledech negativní důsledky). Ve filosofii i v lingvistice (nehledě na běžný, naivní obraz světa) se ovšem uplatňují i jiné metafory jazyka a verbální aktivity (jak na to habilitantka upozorňuje zde i ve *Varietách metafor*). Je otázkou, zda by byl nosný a pro autorku zajímavý i jejich obsáhlejší popis a analýza; signifikantní by pak bylo i rozhodnutí, o jaké texty by se takovéto bádání mělo či mohlo opírat. (Pro inspiraci lze doporučit stať Marka Nekuly *Metafora a poznání*, *Estetika* 36, 2000, s. 15 – 25). Do hry by bylo možno vzít mj. i texty z oblasti estetiky, uměnověd, z literární teorie apod., včetně esejistického typu úvah, které tematizují jazyk a verbální aktivitu (např. jazyk jako tvárný materiál – např. pověstná sochařova hlína, energie či energetické pole, „svobodný prostor“, potencialita). Z výše uvedeného plyne, že bych se paní habilitantky ráda zeptala, zda o v tomto směru uvažuje i o podobně důkladném a promyšleném zpracování jiných konceptualizací jazyka než je ta instrumentální.

Otázkám lingvistického instrumentalismu a metafoře jazyka jako nástroje jsou věnovány pouze první tři kapitoly předkládané knihy (a to zejm. vnitřně nejstrukturovanější kapitola třetí). Poslední, čtvrtá a nejdelší kapitola (*Jazykový subjekt a jeho kapitál*, s. 66) se zabývá poněkud jinými problémy, které s původním tématem (úzce vázaným na metaforu) souvisí již vzdáleněji. Jde o otázky spojené s pojetím jazyka jako kapitálu a s jazykovým trhem; jazyk je tu chápán jako nástroj, jímž je možno – v autorčině parafrázi Austina – nejen něco dělat, ale také „vydělat“. Tato část má charakter sociolingvistický (i když též zde vlastně stojí v centru pozornosti metafora – a i když tato „komerční“ metafora dovádí do důsledků jazykový instrumentalismus). Autorka se zde opírá se zejm. o sociologickou koncepci P.

Bourdieu, v níž hraje podstatnou pojem jazykového trhu: jazykové chování, schopnosti, užívání určitých jazyků, variet či jazykových prostředků může totiž člověku přinést benefity či ztráty (sociální i materiální) a v tomto smyslu lze o jazyce uvažovat jako o sociálním kapitálu, který lze na jazykovém trhu tak či onak uplatňovat. Na této platformě autorka uvažuje o povaze „jazykového trhu“ v současné slovenské společnosti. Sonda do dnešního života na Slovensku prostřednictvím hodnot spojených s jazykem (a jazyky) je velmi zajímavá. (A jistě by stála za srovnání se situací v České republice či v dalších evropských zemích.) Autorka se badatelsky zaměřila na vystoupení kandidátů při prezidentské kampani proběhlé na Slovensku v lednu 2014 a mapovala jejich sociální zisky i ztráty vyplývající z ovládání či uplatňování cizích jazyků (zejm. prestižní angličtiny) nebo z využívání různých poloh či variet slovenštiny (v nichž byly se zaměřením na cílovou skupinu potencionálních voličů exponovány hodnoty jako formálnost – neformálnost, vysokost – nízkost aj.). Autorka v tomto kontextu zavádí pojem „sociální stylistika“, mluví také zajímavě o sociálněstylistických hodnotách, jež sleduje jako součást dané kultury: společnost (resp. ta či ona její část – např. mladá generace) připisuje určitým výrazovým prostředkům pozitivní a jiným negativní hodnoty a na jejich základě pak hodnotí verbální (ale i jiné sémioticky uchopitelné) projevy příslušných mluvčích jako *pars pro toto* – reprezentují pro ně celou osobnost kandidáta. Ten na základě orientace na tu či onu cílovou skupinu přepíná kódy (či výrazové rejstříky) ve snaze konvenovat jejím hodnotám, splnit očekávání, resp. dát najevo spolupatříčnost k této skupině. V konkrétním popisu strategií veřejných projevů jednotlivých kandidátů autorka názorně ukazuje, že (a jak) se lingvistika (podobně jak o tom kdysi uvažoval Karel Čapek) může stát čímsi jako společenskou diagnostikou.

Na závěr jsem ponechala to, co mě osobně zaujalo nejvíce a co pokládám za velmi podstatnou část práce, třebaže jde o kapitolku nejkratší. Má název *Zjavnosť a tacitnosť metafory* (s. 22n.). Na příkladech zde autorka nejprve ukazuje, že metafora může být v různé míře explicitní: že její obrazný potenciál může být konkretizován v různé míře. Konstatování, že je jazyk nástroj dorozumění, považuje za metaforu málokdo. Pokud je však jazyk přirovnán – jako u V. Krupy – k hudebnímu nástroji, např. ke klavíru, a (kognitivnělingvistickou terminologií řečeno) explicitně jsou ukázány souvislosti několika analogických aspektů zdrojové a cílové oblasti (tj. je naznačeno mapování), není o metaforické konceptualizaci pochyb. (Jde tu o klasickou, v lingvistice velmi podstatnou opozici implicitnosti a explicitnosti – která se ovšem v moderních podobách uplatňuje zdaleka nejen v uvažování o jazyce: mám na mysli teorii implikátního řádu fyzika Davida Bohma: „rozvinování svinutého“ však pro nás jazykovědce podstatně souvisí především s významem, a také ovšem

se smyslem a interpretací.) Autorka se ovšem orientuje ještě jinam: opozici zjevného a tacitního spojuje s „metaforou metaforickou“ a „metaforou pojmovou“; klade při tom otázky po podstatě metaforičnosti a po prototypu metafory (tj. „nejmetaforičtější metafory“ – hovoří zde o „graduálním vnímání metaforičnosti“). Vlastnosti typickými pro metaforu (tj. tu „metaforickou“) jsou pro ni obraznost, nevšednost, nezaměnitelnost za doslovné pojmenování (s. 26). Na druhé straně hovoří o tzv. pojmové metafoře; ta se spojuje s metaforou tacitní. V tomto okruhu bych měla asi nejvíce dotazů (možná i v souvislosti s metaforami jazyka jako obrazu světa); zajímá mě například, zda má autorka v souvislosti s prototypovou („metaforickou“) metaforou (s orientací na „obraznost“ či „nevšednost“) na mysli (výhradně) pojetí metafory na bázi běžné, naivní reflexe skutečnosti (o níž jazyk podává svědectví např. ve vyjádření „mluvit v metaforách“). Tacitní (tj. pojmová) metafora („nepřiznaná“ a neuvědomovaná) je, zdá se, spojována výhradně s racionálními styly jazyka – zejm. se sférou vědeckou; jeden její typ představují podle autorky tzv. „paradigmatické“ metafory. Průnik metafory do jazyka vědy a obecně vzato souvislosti naivního, laického obrazu světa s vědeckými teoriemi představují další velké výzkumné téma, jehož reflexi zde autorka plodně započala.

Kniha doktorky Bohunické je rozsahem nevelká, ale představuje velmi zajímavý počín. Kromě toho, že originálně mapuje dosud ne zcela probádaný terén (a to na základě bohaté erudice i odborné zkušenosti), a přináší tak inspiraci kolegům lingvistům, má ve své čtvrté části i významný přesah společensko-kulturní; na bázi vlastního výzkumu totiž vznáší otázky po současných společenských hodnotách, které se vyjevují prostřednictvím jazyka a jazykové komunikace.

Habilitační práci Mgr. Aleny Bohunické, Ph.D., ráda a bez výhrad doporučuji jako podklad k dalšímu habilitačnímu řízení; podle mého názoru je zcela namístě, aby byl habilitantce na jejím základě udělen titul „docentka“.

V Praze 9. března 2015

Doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D.
Ústav jazyků a komunikace neslyšících
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy Praha